

Boldog-Bernád István

A feledésből kiemelve?

(*Eötvös-újraolvasó*, szerk. DEVESCOVI Balázs, Bp., Eötvös Kiadó, 2018.)

Eötvös József nem az a szerző, akinek a műveit gyakran látjuk a tömegközlekedésen olvasók kezében; de legyünk őszinték, az egyetemi kávézók és könyvtárak bennfentes olvasói sem Eötvös-kötetek fölé görnyednek. Nem mintha a 19. század nagy szerzőinek műveit ma napság tömegek vennék kézbe (talán csak Jókai a kivétel), de az iskolai kánon mégiscsak köztudatban tartja őket. Eötvös művei azonban évtizedekkel ezelőtt kikerültek a nemzeti kánonból; ahogy Devescovi Balázs megjegyzi, „legutóbb aligha nem a második világháború előtt olvashatta műveit a tanuló ifjúság.”¹ Egyetemikurzusokat leszámítva jó eséllyel sehol nem olvasnak ma napság Eötvös-műveket. Ezért is volt fontos vállalkozás a 2013-as Eötvös-bicentenárium évében az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán rendezett konferencia, amelyen több, a korszak iránt érdeklődő hallgató is megjelent – köztük e recenzio írója.

A konferenciát követően némely előadás anyaga különféle periodikákban vált elérhetővé, ám a kötetre mostanáig várnunk kellett. Sajnálatos, hogy Márton László bevezető előadásának nem készült el az írott változata, noha az egyik legmegdöbbentőbb és legizgalmasabb előadás kötődik hozzá. Egészen más perspektíva az övé, mint az irodalomtörténészeké: egy nagy műveltségű kortárs író véleményezte 19. századi kollégája munkásságát szakmai szempontból.

Az *Eötvös-újraolvasó*ban összesen tíz előadás írott anyaga jelent meg, amelyek a témák igen változatos skáláját ölelik fel: nemcsak Eötvös irodalmi munkásságát fedik le (költészetétől drámáin és regényein át egészen a kisprózáig), hanem politikai írásaiba és nézeteibe is betekintést engednek. A tanulmányok az elmúlt években mit sem veszítettek érvényességükből (persze nem is robbanthatalmasa távozta az Eötvös-kutatás, nem érik egymást az újabb és újabb tanulmányok és eredmények a témában). A kötet szerkesztése profi munka, egyszerű felépítésű, nincs tematikus fejezetekre tagolva, mégis messzemenőig logikus, jól követhető elrendezésben olvashatjuk a tanulmányokat. Noha a kötet nem nagy terjedelmű, széleskörű betekintést nyújt az Eötvös-életműbe. Cselekmotrik Ildikó borítóterve izléses munka, jól illik a könyv letisztult eleganciájához.

Eötvös József műveinek talán legelhasznagoltabb, legkevesebbet olvasott részét a költeményei képezik. Ezekről jórészt még csak az sem hallott, aki a regényeit, netalántán drámáit olvasta. Toldy Ferenc ugyan érdemesnek tartotta belefoglalni őket a magyar nemzeti irodalom történetébe, hiszen a művek némelyikében szerinte már ott volt az a „mélység és hév, mely a későbbi *Karthausi*-át költészetünk egyik legzadagabb művévé teszi”, azonban egyrészt a klasszicisták epigonjai között tartotta

1 DEVESCOVI Balázs, *Eötvös József*, Pozsony, Kalligram, 2007, 7.

számon, másrészt megjegyezte, hogy „sokkal kevesebbet adott, sőt igen keveset báró Eötvös József a lírában.”² Porkoláb Tibor az életmű e már a kezdetekkor háttérbe szorított részével foglalkozik a kötet első tanulmányában. Miután sorra veszi, hogy a Toldyt követő generációk milyen megközelítésekkel nyúltak Eötvös lírájához, a költészet sablonosságát emeli ki: „A szókészletet vizsgálva az Eötvös-költemények többnyire konvencionális n poétikus szavak (illetve szintagmatikus variációk) »tárházaként« funkcionálnak.” (10). Eötvös költészetét általában a későbbi regényei felől értelmezi az irodalomtörténet-írás, egyes versei azonban (amelyek megelőlegezik Petőfi líráját vagy a „konfesszionális patriotizmust” jelenítik meg), kiemelkednek ebből a korpuszból. (17). Eötvös költészete jó eséllyel a későbbiekben sem léphet ki az életmű jelentősebb műveinek árnyékából, ám Porkoláb mégis olyan összefüggésekre világít rá, amelyek irodalomtörténeti vonatkozásai nem hagyhatók figyelmen kívül, és akár még a Petőfi-kutatást is befolyásolhatják (például már Eötvösnél is megjelenik az irányköltészeti küldetésesség).

Az Eötvös-dramák már koránt sincsenek annyira hányattatott helyzetben az Eötvös-életművön belül, mint a költemények. Ez köszönhető annak is, hogy az egykorú irodalmi közvélemény elsősorban „Eötvös drámai pályakezdését észlelte.”³ A kötet két tanulmánya, Nagy Imre és Szilágyi Márton írásai is a drámákkal foglalkoznak. Mindkettejüknél fontos szerepet kap az *Éljen az egyenlőség* című politikai vígjáték, noha egészen más közelítésmódot alkalmaznak. Nagy Imre elsősorban a drámák nyelviségét elemzi.; szerinte az *Éljen az egyenlőség!*-ben Eötvös már elkülöníti a szereplőiszólamokat. Értelmezésében korábban a szereplőiszólamok egyneműek voltak, noha műveiben a színpadi beszéd a hallhatóság szempontjából differenciált természetű volt. Nagy nem tartja valószínűnek azt az irodalomtörténeti szempontból bevett állítást, mely szerint a *Falu jegyzője* előzményeként lehetne tekinteni a drámára, ugyaniscsupán „a tematika, a portréfestésterén rokonítható a kétszöveg.” (27). Eötvös drámáinak kettős jelentőségét tulajdonít: „Szekunder beszédalakzatok, nyelvi kódok alkalmazásával olyan többnyelvűséget hoz létre ezekben a drámákban a szereplői szólamok között és az egyes szólamokon belül, amelyet feszültséget teremtő dramaturgiai tényezőként működtet.” (29).

Szilágyi Márton az *Éljen az egyenlőség!* kapcsán Nagy Ignác hasonló tematikájú drámáját, a *Tisztújítást* is vizsgálja. Felhívja a figyelmet, hogy Nagy Ignác műve jelent meg először, s emiatt sokan tévesen Eötvös művét is a Nagy Ignác által teremtett iskola egyik darabjának tartják. Noha ekorszakban valóban népszerűvé vált a választási vígjáték műfaja (gondoljunk csak a kismester, Beöthy Zsigmond 1844-es *Követválasztás* című darabjára), Eötvös saját művével valójában megelőzte a divatot. Szilágyi értelmezésében az Eötvös-dráma alapvetően egy régi séma felújítása: a szerelmesek a szülői tiltás ellenére összeházasodnak; ugyanakkor Eötvös „a liberális elveket hangoztató szereplők alkalmazásával [...] a darabot a korszak politikai diskurzusához kapcsolja hozzá.” (33). Ezt erősítették azok a szövegbéli utalások, amelyek tudatosan az 1840-es évek elejének politikai közbeszédét idézték. Szilágyi rá mutat, hogy mind

2 TOLDY FERENC, *A magyar nemzeti irodalom története*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 362.

3 DEVESCOVI, i. m., 67.

Eötvös, mind Nagy Ignác „választási vígjátéka” esetén sikeres volta politikai utalások hatáseffektusként való használata, azaz az aktuális közéletre való folyamatos reflektálás, ami azonban egyben hozzá is járult gyors elavulásukhoz. Eötvös darabjának még egy érdekességét emeli ki: a szöveg „liberális társadalmi utópiát is” teremt, még hozzá úgy, „hogy Eötvös nem eszményként mutatta fel a darabbéli liberális közeget sem.” (40).

Trefort Ágoston szerint Eötvös írói pályáját első regénye alapozta meg, ugyanis *A karthausi* „a magyar irodalomban rendkívüli szenzációt tett, s írói reputációját megalapította.”⁴ Nemiscsoda, hogy a regényeket felvezető tanulmány – amely a kötet legnagyobb tematikus blokkjának nyitó darabja – Eötvös ezen regényével foglalkozik. Bódi Katalin a mű szépirodalmi mintáit, az érzékeny levélregényeket vizsgálja, ugyanis, „Eötvös *Karthausi* jának olvasásában és értelmezésihagyományában magától értetődően van jelen az érzékeny levélregény műfajára való rámutatás.” (41). Bódi elsősorban a regény Wertherrel való kapcsolataát vizsgálja, erre azonban nem mennyiségi egyezésekkel, hanem a beszédmódban megjelenő hasonlóságokkal mutat rá. Persze Goethe művén túl a levélregények sokkal szélesebb köre (például Rousseau *Julie* című alkotása) hozható összefüggésbe a regénnyel: „*A karthausira* egészen bizonyosan nem süthető rá egyik vagy másik, a 18-19. század fordulóján népszerű (levél) regény módszeres utánzása sem, az Eötvös regényének sajátos konglomerátum-jellegében mutatkozik meg.” (65). Emellett a korszakban népszerű középkori költő, Petrarca sem maradhat ki az értelmezésből, hiszen „Petrarca Laura iránti szerelme [...] Gusztáv és Júlia kapcsolatában válik mintázattá a férfi számára.” (59). Bódi tanulmányának figyelemre méltó megoldása, hogy a „végtelenségig bővíthető minták csábítását” kikerüli azáltal, hogy nem Eötvösre hárítja „olvasmánia felhasználásának felelősségét”, ezzel az eredetiség számonkérését is elkerülve, hanem a befogadókra utalja az irodalmi kapcsolódási pontok felismerését, ugyanis „az 1830-as évek végén az olvasók nagy valószínűséggel jelentősebb hányada ismerte fel ezeket a gazdag referenciákat.” (67).

Labádi Gergely tanulmánya *A falu jegyzőjét* a paratextusok felől közelíti meg. Rendkívül érdekes pontja a tanulmánynak a német fordításhoz készült különféle jegyzetek három típusának sorra vétele, amelyek közül kiemelkednek azok, amelyekben a jegyzetíró párbeszédbe lép a szöveggel: „Amikor az elbeszélő például azt állítja még a regény elején, hogy ő azért nem irigy Rétyre, mert neki is van egy nővére, a fordító (!) megjegyzi, hogy ő pedig háromszor boldogabb a szerzőnél (!), mert neki három lánytestvére is van” (79). Labádi szerint Majláth német fordításhoz készült lábjegyzetei az elbeszélőt azonosítják Eötvösszemélyével. Eza módszerrel a vizsgálmas tanulmány más paratextusokkal foglalkozó kutatásokhoz is jó kiindulási alapot szolgáltathat.

Szajbély Mihály az identitás kérdése felől interpretálja a regényt. Abból indul ki, hogy míg a középkorban az identitás adott a születéskor, addig a modern kor

4 TREFORT Ágoston, *Emlékbeszéd báró Eötvös József felett = Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért Eötvös-émlékbeszéde, 1872, s. a. r. GÁNGÓ Gábor, Aetas, 1998/2-3. (https://epa.oszk.hu/00800/00861/00009/98_2-3-09.html) a letöltés ideje: 2019. 03. 29.*

jellemzője a folyamatos változás: különböző helyzetek különféle viselkedésmintákat hívnak elő, amelyek között választhat az egyén. Értelmezésében *A falu jegyzőjében* a negatív szereplők multiplifikálódtak személyiségek, azaz másként viselkednek a nyilvánosság előtt, mint egyébként, ezzel szemben viszont Tengelyi személyisége nem multiplifikálódik, következetesen mindig ugyanúgy viselkedik. Ez a következetesség azonban elavult a korban, amire az elbeszélő is felhívja a figyelmet, hiszen a premodern világban a normákhoz való vak ragaszkodás már nem lehetséges. „Tengelyi sorsának alakulása nagyon erős kritikája a korszaknak, de a kritikához nem kapcsolódik a lehetséges kiút irányának megjelölése.” (89). Szajbély rávilágít, hogy a regény a személyiség multiplifikálásának csak az árnyoldalait mutatja meg, s így a regény által felvetett problémákat megoldatlanul hagyja.

Eötvös nagy történelmi regényét, a *Magyarország 1514-bent* S. Laczkó András a retorika felől értelmezi, ami látszólag kézenfekvőnek tűnik, mégis megvalósításában újszerű és erősen inspiratív. Szerinte Eötvös regényének egyik nagy újítása az addigi magyar történelmi regényekhez képest, hogy nincs egyetlen főhőse. Észrevehető a szereplők szólamainak részleges egyneműsítése, amely – ahogy korábban egy tanulmányában Szilágyi Márton rámutatott – már önmagában „erőteljes retorizáltság” jele, s „azt a célt szolgálja, hogy ezáltal a narrátornak az általa elmondott eseményekhez való rekonstruktív és utólagos viszonyát is problematizálja.”⁵ S. Laczkó rámutat, hogy a retorizáltság több szinten megjelenik a regényben, már eleve a témaválasztásban is, azonban a legerőteljesebben az ábrázolt retorika iszituációkban tűnik fel. Szerinte a szövegben megjelenő szónoklatok igen változatosak, és jórészt a retorika csődjét mutatják be, ugyanis míg az erkölcsileg helyes szónoklatok nem érnek el hatást, az ezzel ellentétes, megtévesztésen alapuló beszédek sikeresek. Úgy véli, a látszatra építő beszédek sikeressége ellentétes az Eötvös előszavában lefektetett elvekkel: „Az Előszóban megfogalmazottak közül egyedül a népszerűség elvárájának látszik megfelelni – ha meglehetősen pejoratív értelemben is – a regényben ábrázolt retorikai gyakorlat.” (97). S. Laczkó az ókori retorika elméletet is figyelembe véve arra jut, hogy „a regényben ábrázolt retorikai gyakorlat e tekintetben az igazság elfedésének pillanati haszonnal kecsegtető, ám hosszú távon mégis veszélyes eszköze.” (98).

A nagyprózák után a kisprózák következnek a kötetben. Devescovi Balázs *Egy tót leány az Alföldön*, míg Z. Kovács Zoltán a *Téli vásár* című novellával foglalkozik behatóan. A költeményekhez és a drámákhoz hasonlóan Eötvös kései kisprózái is háttérbe szorultak; míg *A karthausi* például már az író életében számtalan kiadást megért, addig elbeszélései mindösszesen egyszer jelentek meg. Eötvös József műveinek jó részére alig irányult korábban figyelem, „szépírói életművét a magyar irodalomtörténeti hagyományban első három regénye képviseli” (113). Noha irodalomtörténet-írásunk nem foglalkozott különösen sokat Eötvös kisprózáival, az a kevés vélemény, amely korábban született, egyáltalán nem elmarasztaló. Sőtér szerint az „*Egy tót leány az Alföldön* című novellában például az »erkölcsi« célzatot tisztá, kerek

5 SZILÁGYI Márton, *Megváltás és katasztrófa (Eötvös József: Magyarország 1514-ben)*, It, 2004/4, 433–453, 433.

szerkezettel, terjengősségtől mentes, természetes elbeszélő hanggal párosítja, ami ritka jelenség Eötvösnél. Regényeinek elmélkedő hangnemét a novellákban tömörség váltja fel.”⁶ Devescovi remek észrevétele szerint nem szabad az *Egy tót leány az Alföldön* értelmezését leegyszerűsíteni arra, hogy tanulságot hirdet, mivel „több tanítétel és sokféle árnyalattal színezve található a szövegben.” (111). A *Téli vásár* kapcsán Z. Kovács a műben megjelenő egyéni boldogság példázatait emeli ki, amelyek noha nem függetlenek az anyagi helyzettől, „az egyéni boldogságot a novella nem köti a parasztság polgárosulásához.” (119). Azt is megállapítja, „hogymár a cselekmény háttérében megjelennek a jobbágyfelszabadítás következményei, a polgárosulás jelei, a történet alapján a parasztság mégis inkább eszményként jelenik meg, amely az erkölcsös élet alapján lehetővé teszi az egyéni boldogság elérését.” (120).

A kötet záró tanulmányában Dobszay Tamás Eötvöst a politikatörténet felől közelíti meg. Témája alapján ez a kötet egyik legkülönlegesebb darabja, amely érintőlegesen kapcsolódik az irodalmi témákhoz is, hiszen Eötvös műveiben politikai nézeteit is megjelenítette. A centralista párt tagjaként „a helyi önkormányzat védelmére kel a rendi megye gyámkodásával szemben”, s e nézeteit *A falu jegyzőjében* is megörökítette (124). A záró tanulmány átfogó képet fest a centralista párt önkormányzatiságról alkotott nézeteiről, és ezen belül Eötvös szerepéről.

Az Eötvös-újraolvasó kis kötet, de nagy feladatot vállal magára: újra figyelmet irányít egy jórészt elfeledett életműre. Sikerrel jár? Erre csak az elkövetkezendő évek Eötvössel és életművével foglalkozó kutatásai adhatnak választ. Az viszont bizonyos, hogy a kötet tanulmányai friss szemléletűek, inspiratívok és az Eötvös-kutatás számára megkerülhetetlenek. Ha lesz a terület kutatásában fellendülés, abban jó eséllyel szerepe lesz ennek a kötetnek is.

6 SÓTÉR István, *A kritikai realizmus első klasszikusa: Eötvös József = A magyar irodalom története III: A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai Kiadó, 1965, 607–638, 633.